

על מצב הדובר במזמור כ"ג

מאת

שמאי גלנדר

"השלילה שבשיר מעמידה את המושג המשולל מול המושג המחויב בנופו של השיר כחלק לא נפרד ממנו". הדברים אמורים ב"לא גבה לבי ולא רמו עיני" (קל"א), והוא ממשיך בקביעה כי "לו ביקש המשורר למסור אך את השקט והשלום שבתוכן המלים כפשוטן ההגיגי... היה עליו להמנע מלהזכיר את הגבהת הלב ואת ההליכה בגדולות". נראה שאף כאן, במזמור שלפנינו, ניתן לציין שלא דומה המכריז "לא אחסר" – למכריז שיש לו הכל. כלומר – יש בכוונו טעם של המעטה, כביכול – מציין הדובר: 'אינני מתאונן'... אלא שמיד אחר מלים אלו באת התמונה השקטה מן הטבע, העשויה לבטל חששות אלו. על משמעותה ועל אופן שלובה, ננסה לעמוד בהמשך העיון, לאחר שבידקו בטיים ויסודות נוספים, שיש בהם כדי לחזק את הרגשת החסר או השלילה.

ב. יש מקום להניח, שכבר בסיומה של התמונה – השלוה מן הטבע (סוף פסוק ג) מצטרף יסוד 'מחשיד', והוא הבטוי: "למען שמו". בדיקת המקומות שבהם מופיע בטוי זה, או צרוף דומה משמעותו זהה (למען חסדך, למען משפטיך) – עשויה להראות כי זהו מעין "טעון אחרון" שהמתחנן משתמש

הפרשנות והמחקר מתעכבים בדרך כלל על ענינו העיקרי של המזמור, ועל נקודת המוצא שלו. מתוך כך מבליטים את השתקפות הבטחון הבלתי מעורער בה', ולכן מוגדר המזמור כולו כ"שיר בטחון בה' ג. מכאן, ככל הנראה, נובעת הנטייה להתעלמות מסוימת מן המצב המשתקף בו, ולראיתו כאילו אף הוא, ביסוד, מצב של שלווה ובטחון. אמנם, יש לציין שדוקא אצל רש"י ורד"ק מצויים רמזי הבחנת אחרים. רש"י, עד"ה ה' רועי" אמר: "במדבר הוה שאני הולך בו", ועל "בניא צלמות": "בארץ חושך ועל מדבר זיף אמר". רד"ק: "המזמור הוה אמרו דוד כשיצא מצרה לרוחה, או נאמר על ישראל שיאמרו כן בצאתם מהגלות", והוא מביא ממדרש שוחר טוב: "מדבר בדוד שהיה בורח מפני שאול".

הבדיקה שלהלן תנסה להראות כי יש מקום לתחריק את המסקנה, וש אפשר כי לא זו בלבד שהדברים נאמרים בסמוך להחלצות מצרה, אלא הדובר עודנו מצוי בצרה מוחשית, ובאמונת-תקותו הוא מבקש ל- התעודר.

א. בפתיחת המזמור מופיעים שני בטיוי שלילה: "לא אחסר". א.ל. שטראוס כתב:

1 כך י. קויפמן (תולדות האמונה הישראלית, כרך שני, תשי"ב, ע' 527; מ. בובר, דרכו של מקרא, תשכ"ד, ע' 4–153; א. ג. בריגט (ICC) בפירושו למזמור; א. ל. שטראוס, "פרקי תהלים", ב"דרכי הספרות", תשכ"ו, ע' 67–70; ש. ויסבליט: "על מזמור כ"ג בתהלים", בית מקרא ב' מט), טבת-אדר תשל"ב, ע' 229–232 ועוד.

2 שם שם, בדבריו על מזמור קל"א, ע' 74.

3 פרט להקשרים של הנכרת עובדות היסטוריות, אף שגם מהן המסגרת הפיליתית (מל"א ח, בא; דבה"ב ו', לא; זומה: מל"ב י"ג, כג; תהלים ק"ו, ת ור' בעיקר: ירמיהו י"ד, ז; תהלים ו', ה; כ"ה, יא, (ז); מ"ד, כז; מ"ח, יב; ע"ט, ט; קמ"ג, יא; ל"א, ד; שמו"א י"ב, כב; דניאל ט, יט; וכן ר' ישעיהו מ"ב, כא; מ"ג, כה; מ"ח, ט, יא; יחזקאל כ', יד.

1. "ינחני במעגלי צדק". צרוף זה – קשה לבארו בהקשרו המצומצם. הקושי העקרי הוא במעברים שבתחומי הדמויים. "בנאות דשא ירביצני על מי מנחות ינהלני", הוא תאור המעורר, כמובן, תמונת עדר ורועה, בעוד ש"מעגלי צדק" מעלה המחשה מתחום המושגים הנפשיים-המוסריים. אפשר, כמובן, לטעון ש"ינחני במעגלי צדק" הוא בטוי המעמיד את עצמו כנמשל מידי לתמונה הקודמת, אבל עיון נרחב יותר עשוי להסיר גם 'קושי' זה. אם נתבונן במזמורים אחרים, יתגלה כי 'שיטת' קשירת הנושאים פועלת על פי אמות-מדה שהם שונים לחלוטין מאלה המקובלים בשירת 'לירית' חדשנית. הדבר בולט במיוחד באותם מזמורים שמקובל לכוונתם כ'מזמורי טבע'. מזמור י"ט, למשל, עובר ממעגלי היקום (שמים, יום ולילה, שמש) – אל תורת ה', מצותיו – ומשאלות הדובר, מתוך חרדת לבו. גם מזמור ח' יש בו צרוף דומה של התבוננות בנפלאות הטבע, ומסקנות לגבי מצב האדם. הטבע, או היקום, אינם, בדרך כלל, נושא לתאור בלעדי, אלא תוכחה לשלטון הצדק ותתואם האלהיים. (מתוך התבוננות בסדרי הטבע – מסיק המאמין את מסקנותו על תכרח נצחוני של הצדק). קשר עקרוני זה מתגלה לא רק ביחידות שיריות ארוכות יחסית, אלא גם בהקשרים מספוריים מידיים. לפיכך, גם כאן אין לתמוה על הצמדת תמונת הרמוניה אידיאלית אל משאלת קיומו הפיסי של הצדק. עם זאת, נראה שיש מקום לעמוד על אפשרות נוספת: הבטוי "מעגל" במובן 'דרך', מקובל, בעיקר ב'ספרות החכמה' המקראית⁴ אך יתכן שבחירת הבטוי במזמור שלפנינו, יש בה טעם מיוחד. אם נאזן בתמונת המצור (פס' ה) נוכל לראות כאילו מבקש הדובר לצייר לו את הצדק המנוצח-מול מעגלי האויבים (ר' שמו"א כ"ו, ה) הצרים עליו. משמע – במקום באויבים – יהיה מוקף צדק.

בו לחזוק בקשתו, על סף היאוש, בין שהוא מיואש מעצמו (דהיינו, ידוע לו שלא בזכות מעשיו, אלא בחסד האל בלבד תבוא ישועתו) – ובין שאין הישועה נראית בעין.⁵

ג. "גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע". העיון בהצתרה זו עשוי לחזק את הטעון שבגודת הבדיקה הראשונה; לא זו בלבד שהיסוד השלילי מופיע כאן במפורש ובצירור מוחשי – אף סביר להניח שאדם אשר פחדו אינו מוחשי, ואשר אין כל נושא לפחדו – לא יבוא לפרט ממה אינו פוחד. (דוגמה דומה ניתן למצוא בתהלים ג, ז: "לא אירא מרכבות עם אשר סביב שתי עלי" – ואכן במזמור זה אין כל ספק שהדובר שרוי בצרה). במקום שהבטחון הוא מחלט ואין הרעה נראית בעין, די בהצתרה כמו "ה' אורי וישעי ממי אירא" (מזמור כ"ו, א) או "ה' לי לא אירא" (ק"ח, ו).⁶

ד. "תערך לפני שלחן נגד צררי". לא כאן המקום להביא את מגוון הפרושים לבטוי זה.⁷ נראה כי שוב מופיע הרקע השלילי בחזוק נוסף, ומתברר כי הוא גובר והולך עם מהלך השיר. התמונה של עריכת שולחן מול ה- הצוררים, היא תמונה של שמחה לאיד, שביסודה – מעין בקשת נקמה. משאלה כזאת, קשה לה לצמוח מתוך מצב של שלווה. נראה שיש מקום לפרש "צוררי" – לא במובן "אויבי", אלא – כ"הצרים עלי", ואז יתקבל במלואו – הנווד הקטני החזק שמכילה התמונה: מול אימת המצור, שסכנותיו הראשונות הן הרעב והצמא, מתבטאת ההצלה המקווה – בשולחן ערוך וב"כוס ריה"ו". ויפה ציין הראב"ע את כל תמונת הנווד: "נגד צוררי כנגד בגיא צלמות... שלחן כנגד הדשא וכוסי ריה כנגד על מי מנחות". לאור דברים אלה, אפשר שתתבהר מחדש משמעותה של ה'תמונת מן הטבע':

4 על אספקטים עקרוניים שבהכרזה מעין זו – ר' ש. ה. ברגמן, "קדוש השם" – הוצאה חגיגת ע"י מוסד ביאליק במלאת לו שמונים (תשכ"ד).

5 ולעומת זאת – ר' תהלים מ"ט, ו; ז"ו, ה, יב.

6 סקירה על קשי הביטוי ועל פרושים שונים – ר' במאמרו הנ"ל, הע' 1.

7 ור' במזמורים אחרים את אופן הקשור בין תאורי טבע לפעולות ה' בהיסטוריה, בין בריאה לצדק אלהי: כ"ט; מ"ו; ס"ה; ס"ו; ע"ז; צ"ו; ועוד.

8 משלי ב', ט, טו; ד', יא, כו; ה', ו, כא; תהלים י"ז, ה; ס"ה, יב; ק"מ, ו; ישעיה כ"ו, ז; נ"ט, ח.

[3]

ש מאי ג ל נ ד ר

הטענות, נראה שעשוי לבסס את ההשערה בדבר הרקע המצבי, מה גם, שבלעדיהן קשה מאד למצוא הצדקה של ממש לסבת הופעתם של כמה וכמה צרופי בטויים, תאורים ודמויים. לשם השלמה, נראה שיש מקום להעיר על שני צרופי בטויים נוספים: "שבטך ומשענתך המה ינחמני": השבט והמשענת הם סמלי שלטון מבהקים, ורבים עמדו על כך. (רש"י מפרש, אמנם, "יסורים שבאו עלי, ומשען שאני בטוח על חסדך", אך-ממשיך: "שתערך לפני שלחן היא המלכות"), וכן, עמדו כבר רבים על יסוד האימוץ הקיים לגבי תפיסת המלוכה שבמקרא (ר' למשל, תהלים ב', ז). - או על השלטון 'בחסד האל'.

"דשנת בשמן ראשי". גם בטוי זה קרוב לבטויים שמתחזם המלוכה או ההמלכה. מכאן אפשר להניח שהדובר אינו סתם אדם בצרה, אלא מלך, (או שליט), אשר איבדו מסכנים את שלטונו. אף כאן ניתן למצוא חווק לזהו המצב, מן הבטוי "ינחמני", משמע, המתפלל אינו נמצא במצב 'סתמי' של תמיכה והשענות על שלטון האלו¹⁰, אלא זקוק לנחמה, כלומר, מתגלה כאן אספקט של פצוי.

לסכום: נוכחנו לדעת שמציאות היסודות-ה'שלייליים' עולה ומתחזקת במזמור בהדרגה. התמונה השלוח שבתחילתו עשויה להחגלות כפורקן תכוף של משאלה. עם מהלך הדברים נחשף והולך הרקע האמתי, שהדובר - המאמץ מצניעו, מתוך בטחונו השלם בה' ובישועתו. יוצא, לפיכך, שהאמונה והבטחון הם אמנם עיקר השר, ויפי מבנהו מתגלה גם בזאת, שאלה מצליחים להאפיל על המצב בו נמצא הדובר בהווה.

יתר על כן, אף המלה "צדק" עשויה להתפרש כאן במובן "נצחון": ור' אפשרות הפרש במובן זה עפ"י ירמיהו י"ב, א; ישעיהו מ"א, י; 'מנצח' או 'חזק' שם, שם, כו) מ"ה כב, כד, כה; מ"ו יג. - אלא שאין כל הכרח לפרש דוקא כך).

2. מנקודת מוצא זאת, יש מקום להשערה בדבר המקור הנפשי לצמיחתה של התמונה עצמה. אפשר להניח שהאיש הנתון במצור, כמה למרחבים, לשדות המרעה הפתוחים. (מה גם שידוע כי בעת סכנת מצור נאספים הרועים והיושבים סביב העיר אל לפנים מן החומות).

לכן, כמו בבקשת "תערך לפני שלחן", כך גם לגבי התמונה האידיאלית, יש משום משאלה ישירה ומחשית, שהיא נגודה של המצב הקיים.

ה. "אך טוב וחסד ירדפוני". הקשר בין הבטויים 'רדף' ו'צדק', או 'צדקה', 'חסד' ו'טוב' - שכיחי, אלא שבכל הבטויים האחרים, הצדק (או הטוב, החסד וכי"ב) הוא הנרדף ולא הרודף. נראה שהופעת הבטוי כנושא המשפט, יש לה טעם מיוחד במצבי הנגוד המתוארים במזמור. כלומר, גם בטוי זה משקף משאלה, המנגדת למצב הקיים: תחת הדברים הרודפים אותו עתה, (צוררי), יבואו הטוב והחסד. "ירדפוני" הוא בטוי להחלפה מידית של המצבים, והוא מחזק את הרגשת הגאולה הפתאומית, המצטירת בתקותו של הדובר, והמתחזקת מכח אמונתו. חולשתו העיקרית של הסבר זה היא בכך, שכל טענה שואבת את חווקה מקודמתה, ואינה עומדת לעצמה אלא בקושי. אך צרופן של

9 דברים ט"ז, כ; ישעיהו נ"א, א; תהלים כ"א, כא; ל"ח, כא; ל"ד, טו; משלי ו', ג; הושע ו', ג.
10 ור' תהלים קי"ט, עז; צ"ד, יח.